

УДК: 378.93

Л.І. ОРЄХОВА

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського, Одеса

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Зміст статті доводить, що вивчення наукового педагогічного спадку вчених попередніх поколінь може сприяти успішному вирішенню поставлених питань. Зокрема, орієнтуючись на лінгводидактичну систему Івана Огієнка, педагогічну систему Антона Макаренка, які сформувалися під сприятливим кліматом української національної ідеології й етнічної педагогіки, можна досягти значного покращення у вихованні сучасної мовної особистості.

Ключові слова: історичний аспект, мовна освіта, Іван Огієнко, Антон Макаренко, слов'янська азбука, лінгводидактична система, слов'яністика, педагогічна система, український правопис.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти, як це визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, спрямовується на відродження національної системи виховання, широке використання народної педагогіки і культури, надбавь національного педагогічного досвіду. Успішному розв'язанню означених завдань сприятиме вивчення наукового педагогічного доробку вчених попередніх поколінь І. Огієнка, А. Макаренка.

Оцінюючи мовознавчий внесок Івана Огієнка, необхідно відзначити такі позиції. Насамперед сучасних дослідників не може не вразити масштабність і різноманітність мовознавчих зацікавлень професора Огієнка. Його глибокому аналізу були однаково підвладні найрізноманітніші ділянки української мовної системи (фонетика, акцентологія, лексика тощо). По-друге, викликає захоплення проникнення автора у глибину віків, виведення історичних закономірностей розвитку того чи іншого лінгвістичного явища. По-третє, заслуговує високої оцінки глибина та науковість висновків ученого, скрупульозність його лінгвістичних студій, багата ілюстративність викладу фактичним матеріалом. Інша ознака роботи Івана Огієнка в мовознавчій галузі – усвідомлення практичного значення лінгвістичних досліджень. Насамкінець, необхідно відзначити, що вся діяльність ученого спиралася на глибину

повагу до народу-творця і носія мови, в ньому він черпав сили для праці, служіння йому визначав метою свого життя.

Неабияке значення для І. Огієнка мала його співпраця з живими класиками зі світу професійної педагогіки: С. Русовою, Б. Грінченком, С. Черкасенком, О. Барвінським, А. Крушельницьким, А. Макаренком.

І. Огієнко був педагогом-практиком усіх рівнів від початкової до вищої школи. Багатий педагогічний досвід (1909-1919) сприяв Іванові Огієнку (міністрові народної освіти в період визвольних змагань українського народу) в реформуванні школи. Головні завдання Огієнко-міністр убачав в онаціональненні освіти (через знеросійщення), утворенні нової духовної атмосфери, зміщенні цінностей освіти з самодержавних на національні та загальнолюдські, в неухильному та всебічному творенні єдиної школи в Україні.

Докладний аналіз лінгводидактичного спадку І. Огієнка допомагає визначити розуміння ним змісту освіти, принципів побудови навчально-виховного процесу з рідної мови, конкретних методів та прийомів навчання.

На думку Івана Огієнка, зміст освіти і виховання тільки тоді буде успішним і спроможним творчо розкрити та розвинути індивідуальні здібності учнів, їхні інтелектуальні можливості і нахили, коли він співзвучний з багатоміровою культурою рідного народу. Він пише, що віра й культура перетворюють народ на свідому націю; що глибші й більші вони, то національно свідоміший народ. Означене вимагає ефективного використання етнопедагогічних матеріалів.

Аналіз досліджень і публікацій. Повернення Івана Огієнка до українського народу розпочалося у 90-х роках ХХ століття, коли в періодиці з'явилася низка статей наукового та публіцистичного характеру про життя, діяльність, науковий доробок ученого. Певний інтерес у цьому аспекті становлять монографії та статті А. Білана, А. Богуш, С. Болтівця, І. Гирича, В. Задорожного, Н. Захлюпної, В. Ляхоцького, С. Наконечної, Н. Ничкало, О. Опанасюка, Д. Степовика, В. Чухліба та ін., в яких автори порушують питання про роль Івана Огієнка в дослідженні історії української мови, розмірковують над основними положеннями його концепції рідномовного навчання і виховання, аналізують переклад Святого Письма та богослужбених книг тощо.

Друга половина 90-х років характеризується також виходом у світ низки монографій, присвячених вивченню життя та діяльності Івана Івановича Огієнка. Першим дослідженням такого типу на теренах України стала книга М. Тимошика «Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності» [9]. У ній автор, проаналізувавши той фактичний матеріал, що був зібраний ним в Україні, розкриває різні аспекти біографічного, хронологічного та наукового аспектів ученого-педагога, активного громадського та державного діяча. Результатом дослідження Миколи Тимошика стали запропоновані ним «уроки Івана Огієнка», що були сформульовані на знак шани та поваги до вченого. З-поміж основних уроків, визначених М. Тимошиком, відзначимо такі: «Урок неймовірної працьовитості і працелюбності» [9; С.191]. На підтвердження зазначеного пригадаймо, що тільки за короткий період діяльності УНР Іван Огієнко написав і видав близько 30 підручників, посібників, словників, таблиць для вивчення української мови всіма категоріями населення. Не можна не згадати про написання 10 томів «Історії церковнослов'янської мови», кожен з томів якої обіймає від 300 до 600 сторінок. І таких прикладів наполегливої праці можна навести безліч. Другим уроком, на думку М. Тимошика є «істинне, а не кон'юнктурне служіння науці» [9, с.199]. Кожна наукова праця професора Огієнка може слугувати прикладом не лише вкрай добросовісного, а «й залюбленого ставлення до копіткої, почасти чорнової роботи. Вражає скуппульозність і аргументованість авторських висновків і

концепцій, обґрунтуванню кожного факту, кожного твердження передувало, як правило, ретельний пошук і відбір колосального архівного матеріалу, детальна переробка їх історіографії. Й на все це – переконливі джерельні посилання» [9, с.200].

Окрім цього, Іван Огієнко подає нам уроки синівського вболівання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах державного, суспільного життя; глибокої порядності і людяності; політичної мудрості; безмежної любові й вірності Україні [7, с.201-206].

Фундаментальне дослідження М. Тимошика «Лишусь навіки з чужиною» (2000) [8] є першим в Україні та за кордоном ґрунтовним виданням, де життєпис І. Огієнка подається в контексті ідеї українського національного відродження. В монографії поряд з біографічним аспектом розкриваються вершини творчості Івана Огієнка. Зокрема, розкрито його роль та значення як перекладача Біблії та історика церкви, журналістська, редакторська та видавнича діяльність, подано концепцію ученого щодо виникнення вітчизняного друкарства, обґрунтовано новаторство його мовознавчих студій і т. ін. Виклад матеріалу в книзі ґрунтується на невідомих досі архівних матеріалах, віднайдених і опрацьованих автором у Швейцарії, Канаді, а також у колишніх радянських спецфондах.

Деякі положення, що розроблялися в дидактичних працях Івана Огієнка, вже знайшли своє втілення в сучасній методиці викладання мови. Зокрема, теоретичні положення вченого про взаємопов'язане вивчення різних аспектів мовної системи (основа сучасного функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ) співзвучні поглядам М. Вашуленка, Л. Паламар [3;10; 11]. Витримали випробування часом погляди ученого на доцільність порівняльної методики при паралельному вивченні близькоспоріднених мов, оскільки врахування процесів транспозиції та інтерференції, з одного боку, інтенсифікує процес засвоєння другої мови, а з іншого, – дозволяє уникнути значної кількості помилок, що можуть виникнути в результаті стихійного оволодіння нетотожним або специфічним матеріалом контактуючих мов. На це положення Івана Огієнка спиралася у своїх дослідженнях низка сучасних учених-лінгводидактів, які досліджували різні аспекти засвоєння мов в умовах близькоспорідненої двомовності (А. Богуш, О. Хорошковська та ін.) [2; 13]. Зокрема, О. Хорошковська відзначала, «що при навчанні другої мови не можна не враховувати знання, вміння й навички, одержані під час вивчення рідної мови» [13, с.5].

Формулювання цілей статті: проаналізувати лінгво-дидактичну систему І. Огієнка та А. Макаренка з огляду на формування сучасної мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Досі актуальними є положення дидактики І. Огієнка, в яких він обґрунтовував доцільність дотримання вчителями міжпредметних зв'язків. Сучасна практика свідчить, що якість засвоєння знань з мови і літератури значно підвищується, якщо вони вивчаються у тісному зв'язку з історією народу, музикою, образотворчим мистецтвом. Сучасна методика викладання української мови широко впроваджує ідеї Івана Огієнка щодо широкого використання фольклорних та літературних джерел на уроках. Зокрема Л. Паламар вважає за необхідне вводити нову лексику «у текстах, діалогах, піснях, оригінальних зразках української поезії. Кращому засвоєнню слів, пов'язаних із темою, сприяє також введення у навчальне заняття українських приказок, прислів'їв, загадок» [10, с.3]. Ідея Івана Огієнка про виховання національно свідомої мовної особистості впроваджується в сучасну лінгводидактику Л. Мацько [6]. Учена вважає, що «вивчення української мови має бути підпорядковане комплексним потребам формування мовної особистості. ...Мовна особистість – це той носій мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а саме той, у кого виробились навички роботи зі словом» [6; с.9]. Наскрізна мовна освіта, на думку Л. Мацько, повинна забезпечувати мовну стабільність, фор-

мувати в громадян почуття мовного обов'язку (пропагування державної мови, використання її в усіх сферах суспільно-виробничого життя, поширення у світі через міжмовні, міжкультурні контакти знання про Україну і її народ). Підтримує учена І. Огієнка і в тому, що навчання української мови повинно базуватися на культурологічному принципі (підході), що передбачає передусім «сприйняття і викладачем і студентами тієї незаперечної істини, що мова й культура спільно належать до суспільних явищ, органічно пов'язані і одне без одного немислимі» [6; с.13].

А. Макаренко залишив багату педагогічну спадщину, написав понад 150 творів (романи, повісті, оповідання, п'єси, сценарії, науково-педагогічні статті). Найбільш відомими є його роботи «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків», «Методика організації виховного процесу», «Проблеми шкільного радянського виховання», «Лекції про виховання дітей» і ін. Міжнародне визнання Макаренка як педагога аж ніяк не зменшує значення його літературної педагогічної спадщини, оскільки його педагогічні ідеї знайшли втілення в його художніх творах. Натомість історія вивчення його спадщини характеризується зміною акцентів: протягом багатьох років, аж до 80-х рр. ХХ століття, перевага надавалася Макаренку-письменнику, у книгах і статтях він незмінно називався письменником-педагогом, однак з кінця минулого століття вітчизняні і зарубіжні дослідники стали називати його педагогом-письменником.

Відомий російський макаренкознавець А. Фролов свідчить, що до 1990 року твори Макаренка видано на всіх мовах Західної Європи та на 17 мовах країн Азії [12, с.24]. Після розпаду Радянського Союзу навколо педагогічної спадщини Макаренка розгорілася гостра дискусія. На хвилі критики тоталітарної системи деякі науковці намагалися представити письменника-педагога одним із її ідеологів, закликали відмовитися від його педагогічних ідей (Ю. Азаров, Б. Хандрос та ін.). Тверезо мислячі представники педагогічної науки в Україні, країнах СНД і Заходу змогли відокремити політичні нашарування в його педагогічній теорії, обумовлені соціально-політичними умовами часу, від її істинної суті і гідно оцінити Макаренка як великого педагога ХХ століття. Важливо відзначити, що на захист Макаренка активно виступили західні педагоги. Світовим центром макаренкознавства став Марбурзький університет (Німеччина), в якому ще в 1968 році була відкрита спеціальна лабораторія по вивченню творчої спадщини педагога-письменника «Makarenko Referat». Керує лабораторією один із найбільш активних і авторитетних сучасних макаренкознавців – доктор Гетц Хілліг. Він же очолює і Міжнародну макаренківську асоціацію, засновану 1991 року.

Вітчизняне макаренкознавство існує з 1941 року (І. Козлов) і зараз являє собою вид міждисциплінарного знання з різними напрямками – архівно-текстологічним, біографічним, філософським, соціально-психологічним, правовим, історико-педагогічним, практико-орієнтованим. Положення та творчий досвід ученого реалізуються в сучасних виховних концепціях А. Іванова, В. Караківського, С. Кубракова та ін. Він піднімав проблеми, які й зараз залишаються гострими і злободенними: педагогічна творчість і педагогічна майстерність, ефективність і якість освіти та виховання, інтеграція освіти і трудового виховання, управління педагогічним закладом, формування особистості, проблеми особистості й колективу. У центрі уваги А. Макаренка були естетика колективу, естетика праці й подвигу, естетика побуту. Роботи А. Макаренка насичені високими етичними ідеями, передають окриленість і перспективність, і в цьому полягає особливість педагогіки новатора. Педагогічна система А. Макаренка спрямована на досягнення однієї мети – виховання мислячої та діючої людини. У доповіді «Мої педагогічні погляди» А. Макаренко виклав задум щодо змісту четвертого тому «Книги для батьків»: його головна тема – «Як треба виховувати людину, щоб вона, хочеш-не хочеш, стала щасливою людиною».

У справі виховання й навчання сучасний педагог повинен керуватися вимогами суспільства, перспективами соціального та економічного розвитку країни; прагнути сформуванню в учнів активну життєву позицію, готовність до праці й оборони Батьківщини. Разом з цими завданнями встають десятки інших: виховати робочу хватку, вміння розбиратися в потоці політичної і наукової інформації, відчуття відповідальності й порядності в навчально-трудоному житті й у побуті, прагнення до краси й навички трудової і державної дисципліни, вміння поєднувати особисте й суспільне, віддаючи перевагу суспільному.

Хоча видатний педагог зосередився переважно на методиці виховної роботи, але його праці мають значення і в галузі методики викладання окремих дисциплін, зокрема мови і літератури. Методика мови створюється, виходячи із законів мови, на базі мовознавства і педагогіки, включаючи дані психології. Педагог А. Макаренко навчав своїх вихованців активно відтворювати, використовувати отримані знання і навички, приділяв велику увагу позакласній і позашкільній роботі. Свого часу одна з учениць А. Макаренка залишила спогади про улюбленого педагога, де йдеться, що на своїх уроках педагог навчав зрозуміло висловлювати думки, працювати над помилками, а перед письмовими роботами давав детальні пояснення щодо характеру роботи, плану, техніки виконання. Творча спадщина А. Макаренка має цінність для методистів і викладачів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Висунуті педагогами-новаторами принципи організації навчально-виховної роботи загалом і Іваном Огієнком принципи навчально-мовленнєвої діяльності зокрема (з-поміж них націоналізація навчального закладу, демократизація, гуманізація, інтеграція національного виховання та навчання у світі, взаємозв'язок національних цінностей із загальнолюдськими, проблема педагогічної технології управління навчальним закладом, технологізація навчального процесу, професійна майстерність педагога), були проголошені центральними і стрижневими в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Відтак, лінгводидактичні погляди І. Огієнка, А. Макаренка знаходять втілення у стратегічних документах, що визначають розвиток мовної освіти у сучасній Україні. Ми довели, що вивчення наукового педагогічного доробку вчених попередніх поколінь може сприяти вирішенню означеного нами кола питань. Зокрема, орієнтуючись на лінгводидактичну систему Івана Огієнка, педагогічну систему Антона Макаренка, що сформувалися під сприятливим впливом української національної ідеології та етнічної педагогіки, можна досягнути значного покращення у формуванні професійної майстерності мовної особистості сьогодення.

Список використаної літератури

1. Біла О. М. Реалізація «рідномовних обов'язків» Івана Огієнка в позакласній роботі з учнями 5-7 класів. – дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / О. М. Біла. – Одеса, 2002. – 253 с.
2. Богуш А.М. Методика навчання української мови у дошкільних закладах / А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 1993. – 327 с.
3. Вашуленко М. С. Вивчення української мови в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл / М. С. Вашуленко. – К., 1978. – 212 с.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения в 8 т. / А. С. Макаренко. – Т. 4. – М. : Педагогика, 1984. – 630 с.
5. Масальський В. І. Нариси з історії розвитку методики викладання української та російської мов у загальноосвітніх початкових і середніх школах Української РСР / В. І. Масальський. – К. : Вид-во Київського університету, 1962. – 204 с.
6. Мацько Л. І. Культурологічний аспект викладання української мови / Л. І. Мацько // Українська мова у вищих навчальних закладах України: тематичний збірник наукових праць. – К., 1933. – С.12–18.

7. Митрополит Іларіон Український літературний наголос: мовознавча монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Наша культура, 1952. – 304 с.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
9. Тимошик М. Головоф Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М. Тимошик. – К.: Заповіт, 1997. – 231 с.
10. Паламар Л. М. Практичний курс української мови / О. А. Бех, Л. М. Паламар. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
11. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах: науково-теоретичні засади та методичні рекомендації / Підгот. М. С. Вашуленко. – К.: Рад. школа, 1991. – 112 с.
12. Фролов А. А. А. С. Макаренко в СССР, России и мире. 1939 – 2005 гг. / А. А. Фролов. – Н. Новгород, 2006. – 416 с.
13. Хорошковська О. Н. Розвиток мовлення молодший школярів: посібник для вчителів / О. Н. Хорошковська – К.: Рад.школа, 1985. – 96 с.

Л.И. Орехова

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского, Одесса

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Содержание статьи доказывает, что изучение научного педагогического наследия ученых предыдущих поколений может способствовать успешному решению поставленных нами вопросов. В частности, ориентируясь на лингводидактическую систему Ивана Огиенко, педагогическую систему Антона Макаренко, которые сформировались под благоприятным воздействием украинской национальной идеологии и этнической педагогики, можно достичь значительного улучшения в воспитании современной языковой личности.

Ключевые слова: исторический аспект, языковое образование, Иван Огиенко, Антон Макаренко, лингводидактическая система, славянистика, педагогическая система, украинское правописание.

L.I. Orekhova

South-Ukrainian National Pedagogical university named after V.G. Ushynsky, Odessa

HISTORICAL ASPECTS OF LANGUAGE EDUCATION IN MODERN UKRAINE

The content of the article proves that study of the scientific pedagogical heritage of the scientists of previous generations can favor successful solution of questions that we have put. Particularly, being oriented to the didactic-linguistic system of Ivan Ogyenko, pedagogical system of A.S. Makarenko that has been formed under the favorable influence of the Ukrainian national ideology and ethnic pedagogy, significant improvement in modern language personality can be achieved.

Key words: historical aspect, language study, Ivan Ogyenko, A.S. Makarenko, Slavic alphabet, didactic-linguistic system, Slavic studies, pedagogical system, Ukrainian orthography.